

Görüşler / *Opinion Papers*

Sosyal ve Kültürel Ortamın Oluşmasında Kitap ve Kütüphanelerin Rolü*

Role of Books and Libraries in Creating Social and Cultural Environment

Parviz F. Kazımı**

Öz

Çalışmada, kitap ve kütüphanelerin sosyal ve kültürel ortamın oluşmasındaki önemine, tarihi olaylara gönderme yapılarak işaret edilmekte olup; dil, din, etnik köken, genetik, coğrafi, arkeolojik, ideolojik vb. kaynak çeşitliliğine dayalı araştırmanın güvenilir sonuçlara ulaşmak için elzem olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal ve kültürel ortam; kitap; kütüphane; Azerbaycan.

Abstract

In this study, the importance of books and libraries in creating social and cultural environment by referring to historical events is pointed out. It is also emphasized that reaching reliable results based on the diverse resources regarding language, religion, ethnicity, genetics, geographical, archeological and ideological etc. is important.

Keywords: Social and cultural environment; books; libraries; Azerbaijan.

Uzmanlar sosyal ve kültürel ortamın oluşmasını etkileyen faktörlerin genetik, dini, coğrafi, siyasi (ideolojik) ve etnik faktörler olduğunu belirtmektedir. Küreselleşen enformasyon insanlığa ait her ortamda varlığını hissettirmiş, özellikle sosyal ve kültürel ortam küresel enformasyon açısından önemli bir faktör haline almış, yeni bir değerler sistemi oluşturarak yeni kriterler yaratmıştır. Bu durum günümüzde sosyal ve kültürel ortamın bölgesel ve yerel özelliklerini kaybederek küreselleşmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada sorunun yalnız bir yönü incelenecektir. Türk halklarının etno-kültürel yapılarını araştırdığımız zaman birçok sorunla karşılaşmaktadır. Örneğin, Türkmenistan kültürünün

* Orijinal makale Azeri Türkçesi ile yazılmış olup, editör tarafından Türkiye Türkçesi'ne uyarlanmıştır.
The original article is written in Azerbaijani Turkish and adapted Turkish by the editor.

** Doç. Dr. Bakü Devlet Üniversitesi Kütüphanecilik ve Enformasyon Fakültesi, e-posta: pkazimi@mail.ru
Assoc. Prof. Baku State University Librarianship and Information Faculty

kaynağını öğrenmeye çalışırken önemli bilimsel bilgilere ulaşmakta zorluk çekilmektedir. Bu konuda her türlü ortamda yayınlanmış bilgiyi okumak, analiz etmek gerekir ancak elde edilen bilginin anlamsız, asılsız ve bazen de önyargılı olduğu zorlukla da olsa tespit edilebilmektedir.

Türkmenistan'ın Türkçe konuşan coğrafyanın önemli bir bölümünü kapsadığını ve Oğuz Boyları'nın, Türk mifolojisinin¹, Türk İslam döneminin değerli bilim adamlarının vatani olduğu dikkate alınırca bu sorunun incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Araştırmacıların kullanabileceği bilgi kaynakları sanal (virtual) ve basılı (printed) olmak üzere ikiye ayrılır. Örneğin *Ferqane*² isimli nüfuzlu Uluslararası Enformasyon Ajansı'nın Maria Yanovski adına yayımladığı *Türkmenler, Azteklerin, İnkaların, Sümerlerin ve Vikinglerin atalarıdır* isimli analitik yazısı dikkat çekicidir. Araştırmacı Türkmen bilim adamı Odeq Odeqov'un eserlerini tahlil eden Yanovski şöyle bir düşüncede bulunmuştur; *Ferqane'deyken Odeqov'un iki kitabını okuma fırsatını buldum. Birincisi Biz [Azeriler], Asyalılar, Ariler, Türkmenler, ikincisi Dünyada Türkmen izi.* Odeqov'un Türkmenistan'ın emektar bilim adamı, Türkmenistan İlimler Akademisi'nin hakiki üyesi, jeofizyoloji ve jeoloji alanında doktor ve profesör olduğunu göz önünde bulundurulursa bu kitapların okunmasının gerekli olduğu tartışma götürmez. Kitapta toplanmış bilgilerin içeriğini öğrendikçe bu eserin orijinalini bulmak ve profesörün tarihsel olaylar hakkında gerçek düşüncelerini öğrenmek daha çok ilgi çekmektedir. Yalnız makalenin sonunda Yanovski'nin linqvo-arkoloji,³ karmaşık etno-kültürel ortamın öğrenilmesi gibi konulardan uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin makalenin sonunda Yanovski'nin Moskova'da iyi bir lisede öğrenci olan 15 yaşındaki kızının ona Sümerlerin çivi yazı ile yazdığını hatırlattığı belirtilmektedir! Her hazırlıklı okuyucu sonunda anlıyor ki bu gibi araştırmalar bilhassa araştırmacının çocuklarının iyi okullarda okuması amacıyla hazırlanmakta olup, Yanovski'yi Sümerlerin, İnkaların ve Türkmenlerin kim olduğu hiç ilgilendirmemektedir. Araştırmacı önermelerini mahçup bir şekilde bitiriyor. Bu mahçupluğun nedeni; *eğer bir ülkede köylü köylüyle, memur yönetimle, bilim adamı bilimle uğraşıyorsa bu kötü bir şeydir. Eğer bir orta sınıf muhabir Türkmenistan Bilimler Akademisi'nin bilim olmayan bir yer olduğunu söylerse bu iyi bir şeydir*⁴ ifadeleri ile anlatılmaktadır.

Görkemli Sümer bilim adamı S. Kramer uzun yıllar süren araştırmaları sonunda, *Tarih Sümer'de Başlıyor* isimli çalışmasında tüm hayatını Sami halkının atalarını bulmak için adanmış ve Sümerlerin dilinin Aqlutinativ (dillerin mensup olduğu Flektiv grubun tersi) dillerine ait olduğunu ve buna uygun olan dilin bu coğrafyada yalnız Türk asıllı halklarında olduğunu farkına vardığını ve büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını itiraf etmiştir. Bu değerli bilim adamının hayal kırıklığıyla araştırmacı Yanovski'nin hayal kırıklığı aynı değildir. Odeqov'un eserlerini okuma nedeni orada yazılan *Kuran Ayetleri* ile bağlı değildir. Bunlar tabii ki okuduğumuz, araştırdığımız, bildiğimiz bilgilerle karşılaştırıldığında tartışmaya açıktır. Örneğin bu durumlarda Yanovski'nin görüşleri bize yabancıdır. 19. yüzyılın ortalarında İngiliz subay ve dilbilimci Rolinson, (Kazımı, 2012, s. 430)

¹ Azericede mitoloji anlamını taşıyan terim kapsamında ayrıntılı bilgi için bkz. Mammadov, C. B. (2003). *Türk mifoloji sözlüğü*. Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Nizami Adına Adabiyat İstitutu, Folklor İstitutu. Sözlüğün Türkçe versiyonu için bkz. Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. (E. Ercan, Çev.). Ankara: Yurt Kitap yayını.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. www.fergananews.com

³ Lingvo-arkeoloji: Dilin tarihi gelişimin inceleyen bilim dalı.

⁴ Bu çelişkili ifade, Rusya medyasında Türkmenistan ve Türkmenlerin siyasi ve sosyal anlamda pasif bir halk olarak tanıtılmasının yanlış olduğuna işaret etmek anlamında kullanılmıştır.

Bisütün⁵ dağlarındaki yazıların okunması zamanı metinlerde bulunan sembollerden birini “ben” olarak kabul etmesi onun eski Farsça karşılığının “Aham” olması ve bu kelimenin eski Sami dilinde “adam” kelimesinin değişik bir şekli gibi kabul edilmesi bu kavramın aleyhine olanların da itirazına neden olmuştur. İstihza bilimsel dayanağı olmayan ve çaresizlik gibi anılmaktadır. Çivi yazı resimli yazının (piktografi) sesli alfabeğe geçmesi zamanına denk gelen bir yazı şeklidir. Hece alfabeti aralık alfabe gibi bilinmektedir.

Uzman araştırmacı öngördüğü düşünceleri somut teorik kavrama dayanarak Türkçe konuşan etnonim ve toponimleri Peru’da, Mezopotamya’da, İskandinavya’da arayarak dikkat çeken sonuçlar elde etmektedir. Bu tarihi deneyim diğer süper etnoslara da aittir. Örneğin Sami dili etnonim ve toponimlerde, büyük bir coğrafyada hala korunmaktadır.

90’lı yıllarda Karakum Çölü’nde yapılan arkeolojik kazılar antik dönemin önemli kültürel merkezlerini öne çıkarmıştır. Bu coğrafyanın Maveraünnehir kültürü ile ilişkilerinin olması, inançları ve mifolojisindeki⁶ yakınlık vb. unsurları belirlemiştir.

İnsanlık tarihinin mirasçı kavramı genellikle uzmanların birçoğu tarafından kabul edilmektedir. Toplumun bugünkü başarıları dünyanın çeşitli halklarının yüzyıllarca yaratmış olduğu, yaratırken paylaşmış, paylaştıkça zenginleşen ve kusursuz bir (ümumbeşeri) başarıdır. Tartışma bu sürecin algoritması ve (beşeri) başarıya katılım derecesi hakkındadır.

Türkmenistan’ın İran sınırları yakınlığında Annau bölgesindeki harabeliğindeki yeni ve halen hakkında geniş bilgi almakta zorluk yaşanan bir kültür merkezi arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Pensilvania Üniversitesinden uzman arkeolog Frederick T. Xibert tarafından yürütülen arkeolojik kazıda üzerinde yazıya benzer 4-5 sembol kazınmış bir taş parçası bulunmuştur. Bilim adamı bu bulgu ile ilgili olarak Harvard Üniversitesinde yapılan Dil ve Arkeoloji konusundaki sempozyumda (Turkmenhistory), *çok yeni bir eski uygarlık ortaya çıkarttık* demiştir. Ortaya çıkan kalıntılar Mısır piramitlerinin üç yüz yıldan uzun bir süre önce kurulduğu döneme aittir. Dicle ve Fırat nehri vadisinde egemenlik Sümerlerden Babillilere geçerken Çinliler yazıyı daha icat etmemişlerdi. Bulunan yazı örneği “iki nehir vadisi” yazı örneklerine ve eski İran yazılarına benzemediğinden uzmanların dikkatini çekmiştir. Harvard Üniversitesi Arkeoloji Bölümü’nden Doktor Carl Lamberq Karlovski ve diğer uzmanlar Türkmenistan’da ortaya çıkan “artifaktlar” (arkeolojik tapınaklar) hakkında düşüncelerini açıklamışlardır. Türkmenistan bölgesindeki antik dönemin büyük uygarlık merkezleri hakkında ilgili Sovyet uzmanları da araştırmalar yapmış fakat alınan sonuçlar gizli tutulmuştur. Bu uygarlığın kaynağının Türkiye bölgesinde olduğunu iddia eden Doktor Sarianidi de Türkmenistan’da arkeolojik kazılar yapmış olup, bu konudaki görüşleri önemlidir. Çeşitli düşünceler halen genel sonuçlar elde etmeye zorluk yaratsa da kesinlikle söyleyebiliriz ki, Doktor Frederick T. Xibert’in söylediği gibi, (Kazımi, 2012, s. 430) *arkeoloji derslerini yeniden yazmak gerekecektir*.

Diğer bir kaynak Hecir (Xajır) Teymuryan’a ait olan *Ömer Hayyam- Şair, İhtilalci, Astronom* isimli 414 sayfalık bir eserdir. Kitap, Hazhir Teimourian, *Omar Khayyam-His Life and Times* (Teimourian, 2010) isimli eserin İngilizce’den Rusça’ya çevirilerek Moskova’da 2007-2010 yıllarında bir kaç baskı yaparak yayımlanmıştır.

⁵ Şiraz yakınlarında bulunan ve İranlı’lar tarafından kutsal sayılan dağ (Editörün notu).

⁶ Azericede mitoloji anlamına gelir.

Türk halklarının kitap ve kütüphane kültürü araştırıldığında kültürel tarihin önemli aşamalarından olan Selçuklu Dönemini araştırmadan geçmek doğru olmaz. Bu açıdan adı geçen çalışmanın bilimsel kaynak olarak tarihi dönemle ilgili düşünceler oluşturması için bu kaynakların öğrenilerek analiz edilmesi gerekmektedir. Yazar, İran Kürdistan'ında doğup büyümüş Ermeni asıllı bir hanımdır. Daha sonra Londra'ya göç ederek *Times* gazetesinde, sonra New York'ta CBS'de haber programında sunucu olarak çalışmıştır. İş belgelerinde, *Times* gazetesi ona *doğuştan sunucu*, *Financial Times* gazetesi *lütufkar yeni Britanyalı* gibi unvanlar vermiştir. Bin yıl önce yaşanan tarihi olayları araştırmak için yazarın çok fazla artılarının olması çalışmada kendini göstermektedir. En önemli artıları;

- Yazar, Farsça eğitim gördüğünden o dönemin ilk kaynaklarını araştırmakta zorluk çekmemiştir.
- Yazar, İngilizce kaynakları kullanarak önemli bilim adamlarının düşüncelerini de öğrenmiştir.

Fakat burada bir soru ortaya çıkmaktadır. Yazar bunu neden yapmıştır? Zaten İran'ın, Afganistan'ın, Tacikistan'ın da birçok vatandaşı hem Farsça, hem İngilizce kaynakları kullanmaktadır. Bir sunucu ya da öylesine bir muhabir neden Ömer Hayyam hakkında eser yazarak Selçuklular dönemini analiz etsin ve farklı tarihi insanların siyasi ve kültürel portresini yaratsın? Eseri yazmaktaki amacını anlamak zordur. Güçlü bilimsel mütalaası olmayan okuyucu bu nedenleri anlamakta zorluk çekecektir.

Yazar (Teimourian) Bedr el-Cemali Mısırın Ermeni hükümdarıdır. Çocuk yaşlarında Selçuklular tarafından hapse atılır ve daha sonra kul (köle)⁷ olarak satılır. Sonraki yıllarda orduda askeri çalışmalarda bulunarak bir bölge başkanının yanında komutan olarak çalışır. Daha sonra Kahire'ye İsmailler hükümdarı tarafından (Türk asıllı qulamlardan) devlet kurmak için davet edilir. O da bunun yerine hükümlüğü ele geçirerek İran İsmaililerine yardım etmek için gelmiş olan Hasan Sabbah'ı Kahire'den kovar (Teimourian, s. 396). Küçük bir metinde olan bu kadar bilgi ve onun içeriğinde yer alan dezenformasyon her okucuyu aynı şekilde etkiler. Selçuklular döneminde kullara da şecere tutularak çocuk yaşlarında kul olarak satılmış, *Bedr el Cemali'nin Şeceresi*'nde, onun annesinin Ermeni olması da belirtilmiş ve bu yüzden, Ermeni asıllı hükümdar olarak da anılmaktadır. Bununla da Mısır'ın Memlük'ler dönemi egemenliğinin Türk asıllı olması soru işareti oluşturmaktadır.

Diğer bir bölümde, "*Alp Arslan Kafkasya'ya baskın yapar ve Gürcistan'ın Ermeni Çarı IV Baqrat mecbur kalarak kızını ona verir. Sonralar bu hanım Nizam il-Mülk'ün karısı olur*" (Teimourian, s. 403) ifadeleri, Selçuklu hükümdarlarının fethetdikleri toprakların hükümdarlarının kızlarını aldıklarına ve Şah haremde böyle *gelinlerin* sayısının arttığına işaret eder. Fakat Avrupa ve Hristiyan şartlarından farklı olarak İslam kültüründe bu *gelinler* İslam dinini kabul etmeli ve sarayda başka milli ve dini yansımalara izin vermemeliydi. Aynı zamanda Ermeni kimliğini korumak için Ermeni Gregoryan Kilisesi'ne mensup olmak gerekirdi. Kiliseden uzaklaşmak Ermeni kimliğinin kaybolması anlamına gelir ve Ermeni araştırmacıları da bunu açıkça itiraf ederdi.

Kitabın tüm metninde Selçuklulara karşı beslenen aşırı nefret görülmektedir. Bu durum bazı tarihi şahsiyetler için diğer araştırmalarda da görünmektedir. Mesela, değerli Fransız bilim

⁷ Editör tarafından eklenmiştir.

adamı Jean Paul Roux'nun⁸ meşhur *Tamerlan* (2006, s. 360) isimli eserinde Osmanlı Sultanlarına, bilhassa Sultan Beyazıt'a nefreti açık bir şekilde görülmektedir. Tarihi olayları yorumlarken Ankara Savaşı'nı heyecanla ve Emir Teymur'un⁹ zaferini sevinçle tarif etmekte, Beyazıt'ı Ankara Savaşında, Toktamış'ı Semerkant'ta yenerek Emir Teymur'un Avrupa'yı felaketten kurtardığını düşünerek mutlu olmaktadır.

Kitaba yüksek bilimsel değer vermek açısından onun sonuna Selçukluların tam olmayan şeceresi ve hiç bir tarihi bilimsel dayanağı olmayan harita eklenmiştir. Fakat isnat ve edebiyat listesi yoktur. Kitabın sonunda çevirmenin küçük açıklamasında Ömer Hayyam hakkındaki önemli araştırmaların Sovyet Döneminin Fars Tacik Edebiyatında daha fazla yer aldığı belirtilmiştir. Bütün bunlar kitabın bilgi değerini tartışmaya açmaktadır.

Diğer bir değerli kaynakta¹⁰ Oğuzlar hakkında ilginç ve zengin bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bilgiler arkeolojik özellikler taşıyarak uzmanlara ilginç kanıtlar sunmakta olup, söz konusu kaynakta Altı Oğuz Toplulukları, Dokuz Oğuz Toplulukları hakkında, Göktürk Devleti ve diğer birçok ilginç ve değerli bilgiye ulaşmak mümkündür. Bilginin yanlış sunumunun dışında bazı genellemeleri kabullenemediğimiz nedeni açıklanabilir; kaynak sahipleri tarafından bazı bilgiler genel okuyucuya hitap ettiği için tarihi olgulara isnat verilmemiş ve yapılan genellemelerin hangi uzman tarafından yapıldığı da gösterilmemiştir. Böyle olunca tartışma konusu ortadan kalkar ve bilgi önemini kaybeder. Örneğin kaynakta M.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak M.S. 5. yüzyıla kadar yalnız Oğuz topluluklarının siyasi birliğine *Türkler* denmiş. Sonuç olarak Oğuz olmayan Türkçe konuşan halklara Türk diye hitap edemeyiz. Böyle bir sonucu onaylamasak da tartışmayı destekleyecek kaynak bulunmamaktadır. Fakat belirtmeliyiz ki, Türk halklarının dil ve dini farklılığa tolerans göstermesi birçok kaynakta kendini ispatlamaktadır. Kaynakta (<http://turkmenhistory>) yer aldığı gibi; "*Orhun Yazıtları'nda Oğuz ve Göktürkler arasında fark gözükmüyor. Oğuzlar ve Göktürkler aynı milletlerdir ve Türk siyasi birliğini anlatan bir isimdir. Bununla da Uygurları Türk diye nitelendirmeğin yanlış olduğu iddia edilmektedir. Tabi ki bu gibi bilgileri de değerli bilgi kaynağı kabul edemeyiz.*"

Elimizde olan sonuçlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

1. Enformasyon alanı son 20 yılda o kadar karmaşık bir yığın halini almıştır ki, bu yığını sokak dedikodularından ayırmak zorlaşmakta ve süreç daha çelişkili bir hale doğru gitmektedir. Araştırmacı uzmanların güvenilir ve değerli bilimsel bilgi arama çabaları uzun zaman ve özel hazırlık süreci gerektirmektedir.
2. Bilimsel enformasyon üretimi, toplanması, korunması ve yayılması teknolojik alanlarda ekonomik faktörlere dayanıyorsa, diğer alanlarda siyasi ve ideolojik çıkarlara tam bağlıdır.
3. Küresel enformasyon ortamında güvenilir ve değerli bilgi kitlesini alış-veriş aracına çevirmek, düşünceleri ve insanları bu bilgi kitlesinin siyasi ve ideolojik etkilerden uzaklaştırmasını garantilememektedir.

⁸ Fransız orientalist ve Türkolog (1925-2009) (Editörün notu).

⁹ Maveraünnehirli Türk kökenli veya Türkleşmiş Moğol olan komutan ve hükümdar, Timur İmparatorluğu'nun kurucusudur. Türkiye Türkçesinde Timur olarak bilinir (1336-1405).

¹⁰ Bkz. <http://turkmenhistory.narod.ru/oguzhistory.html>

Araştırmacının yaptığı çalışmada tahkikat unsuruna, tarihi döneme, tarihi şahsiyetlere büyük bir nefret varsa, bu çıkar sağlamak düşüncesiyle yazılmış bir çalışmadır ve genel mütalaya tavsiye olunmamalıdır.

Bilimsel çalışmalar kaynakça açısından da değerlendirilir. Bilimsel çalışmalarda edebi karakterler ve edebi *maceralar* isnat kaynağı olmalıdır. Araştırmacının tarihi olguları ve bilimsel sonuçları milli, dini ve ideolojik çıkarlara feda etmemesi gerekir.

Resmi devlet kaynaklarında bulunan tarihi bilgiler ve genellemeler bu genellemeyi yapmış araştırmacıya isnat vermeli veya kaynakçada ilk kaynakları göstermesini teşvik etmelidir.

Kaynakça

Kazımi, P.F. (2011). *İnformasiya mühendisliği*. Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi.

Kazımi, P.F. (2012). *Türk halklarının kitap ve kütüphane medeniyeti*. Bakü: ABC.

Kazımi, P.F. (2014). *Türk halklarının kitap ve kütüphane medeniyetinin kaynağı*. Bakü: Mütercim.

Roux, J. P. (2006). *Tamerlan.Vlastelin mira*. Moskva: Jizn zamcatelnix lyudey.

Teimourian, H. (2010). *Omar Khayyam-His life and times*. Moskova: AST-Astrel.